

O‘ZBEK ZARGARLIK TERMINLARINING SEMANTIK TARAQQIYOTI VA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Yakubova Oyibibi Atabekovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: oybibiyakubova@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22127396>

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot o‘zbek zargarlik terminlarining semantik taraqqiyoti, tematik tasnifi va lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlashga bag‘ishlangan. Zargarlik terminlari o‘zining nominativ vazifasi bilan bir qatorda xalqning tarixiy xotirasi, estetik qarashlari, urf-odatlar, oilaviy qadriyatlar va diniy-mifologik tasavvurlarini ifodalovchi muhim lingvomadaniy birliklar sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotda zargarlik terminlari semantik va funksional xususiyatlariga ko‘ra taqinchoqlar, qimmatbaho metallar, qimmatbaho toshlar, bezak elementlari va marosim buyumlari kabi tematik guruhlariga ajratildi. Shuningdek, terminlarning semantik kengayishi, metaforizatsiya va ramziylashuv jarayonlari tahlil qilindi. Natijalar oltin, gavhar, javohir, marvarid kabi birliklarning bevosita predmet ma‘nosidan tashqari ko‘chma va baholovchi ma‘nolarda ham faol qo‘llanishini ko‘rsatdi. Tumor, tillaqosh, zebigardon, isirg‘a kabi milliy terminlar esa xalqning marosimiy va etnomadaniy tajribasi bilan chambarchas bog‘liq. Tadqiqot zargarlik terminologiyasini xalqning moddiy va ma‘naviy madaniyatini aks ettiruvchi yaxlit lingvomadaniy tizim sifatida baholash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: zargarlik terminlari, semantik taraqqiyot, lingvomadaniyat, etnolingvistika, metaforizatsiya, ramziylashuv, tematik tasnif, milliy qadriyat, madaniy konsept.

Kirish. Til va madaniyat o‘zaro chambarchas bog‘liq hodisalar bo‘lib, xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va qadriyatlar til birliklarida o‘z aksini topadi. Ayniqsa, kasb-hunar leksikasi muayyan xalqning moddiy madaniyati bilan bir qatorda uning ma‘naviy olamini ham aks ettirishi bilan alohida ahamiyatga ega.

O‘zbek zargarlik terminlari shu jihatdan o‘ziga xos lingvistik qatlamni tashkil etadi. *Uzuk, sirg‘a, bilaguzuk, marjon, tillaqosh, zebigardon, tumor, gavhar, javohir, oltin* kabi birliklar bevosita zargarlik buyumlari va materiallarini nomlash bilan birga, tarixiy-madaniy tajriba, estetik qarashlar, oilaviy qadriyatlar va marosimiy tasavvurlarni ham ifodalaydi.

Zargarlik terminlarining semantik xususiyatlarini o‘rganishda ularning faqat lug‘aviy ma‘nosi bilan chegaralanib qolmasdan, *konnotativ, ramziy va metaforik mazmunlarini* ham aniqlash muhimdir. Chunki ayrim terminlar vaqt o‘tishi bilan o‘zlarining dastlabki kasbiy ma‘nolaridan tashqari umumxalq tilida ko‘chma ma‘nolarda ham faol qo‘llana boshlagan.

Tadqiqotning maqsadi o‘zbek zargarlik terminlarining semantik tuzilishi, tematik guruhlari, ma‘no taraqqiyoti va lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari:

- zargarlik terminlarini tematik jihatdan tasniflash;
- ularning semantik munosabatlarini aniqlash;
- terminlarning ko‘chma va ramziy ma‘nolarini tahlil qilish;
- zargarlik terminlarining marosim va urf-odatlar bilan bog‘liqligini ko‘rsatish;
- terminlarning metaforizatsiya va semantik kengayish jarayonlarini aniqlash;
- zamonaviy zargarlik terminologiyasining rivojlanish tendensiyalarini tavsiflash.

Metodologiya. Tadqiqotda zargarlik terminlarining semantik va lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash uchun semantik, tavsifiy, tizimli va lingvomadaniy tahlil metodlari qo‘llanildi.

Tadqiqot materiali o‘zbek tilining izohli lug‘ati, etimologik manbalar, terminologik materiallar hamda zargarlik terminlarining amaliy qo‘llanishiga oid ma‘lumotlardan tashkil topdi.

Dastlab terminlar ularning referensial ma‘nosiga ko‘ra guruhlariga ajratildi. Keyingi bosqichda har bir guruh tarkibidagi birliklarning semantik munosabatlari o‘rganildi. Terminlarning ko‘chma ma‘noda qo‘llanishi esa metaforizatsiya va semantik kengayish nuqtayi nazaridan tahlil qilindi.

Lingvomadaniy tahlil jarayonida terminlarning urf-odatlar, oilaviy marosimlar, diniy tasavvurlar, estetik qarashlar va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq mazmunlari aniqlashtirildi.

Mazkur yondashuv zargarlik terminlarini faqat kasbiy leksika sifatida emas, balki milliy madaniyatning til orqali ifodalangan komponenti sifatida tahlil qilish imkonini berdi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari o‘zbek zargarlik terminlarini besh asosiy tematik guruhga ajratish mumkinligini ko‘rsatdi:

Tematik guruh	Asosiy terminlar
Taqinchoqlar	uzuk, sirg‘a, bilaguzuk, marjon, zebigardon
Qimmatbaho metallar	oltin, kumush, platina
Qimmatbaho toshlar	yoqut, zumrad, feruza, gavhar, marvarid
Bezak elementlari	naqsh, filigran, emal, o‘ymakorlik
Marosim buyumlari	tumor, nikoh uzugi, kelin taqinchoqlari

Ushbu tasnif zargarlik terminologiyasining ichki tizimga ega ekanligini ko‘rsatadi. Guruhlar bir-biridan alohida mavjud bo‘lmay, semantik jihatdan o‘zaro bog‘langan. Masalan, qimmatbaho metallar toshlar taqinchoqlar tarkibiga kiradi, ayrim taqinchoqlar esa marosimiy vazifa bajaradi.

Semantik kengayish. Zargarlik terminlarining muhim xususiyatlaridan biri ularning semantik doirasi kengayib borishidir. Javohir termini dastlab qimmatbaho toshni anglatgan bo‘lsa, zamonaviy nutqda “bebaho boylik”, “eng qimmatli narsa” va “ma’naviy xazina” kabi ma’nolarda ham qo‘llanadi.

Oltin termini esa predmet ma’nosidan tashqari yuqori baholash konseptini ifodalaydi. Masalan: oltin yurak, oltin qo‘l, oltin davr, oltin imkoniyat.

Bu birliklarda “oltin” moddiy metall emas, balki qadr, mukammallik, bebaho qiymat semalarini ifodalaydi.

Lingvomadaniy mazmun. Zargarlik terminlarining lingvomadaniy mazmuni ayniqsa marosimiy birliklarda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Tumor termini bunga yorqin misoldir. Uning nominativ ma’nosi taqinchoq turi bilan bog‘liq bo‘lsa-da, xalq madaniyatida u himoya, ezgulik, baraka va yomon ta’sirlardan asrash kabi tushunchalarni ham ifodalaydi. Chaqaloqlar va kelinlarga tumor taqish an’anasi terminning semantik tarkibida diniy, mifologik va etnomadaniy qatlamlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Tillaqosh, zebigardon, isirg‘a va marjon kabi terminlar ham ayolning estetik qiyofasi bilan chegaralanmay, uning oiladagi mavqei, ijtimoiy maqomi va marosimiy holatini ifodalovchi madaniy belgilar sifatida namoyon bo‘ladi. Kelin taqinchoqlarida yangi oilaga kirish, farovonlik va avlodlar davomiyliigi kabi madaniy konseptlar mujassamlashadi.

Terminlarning struktur-semantik xususiyatlari. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek zargarlik terminlari yasallish jihatidan ham xilma-xildir.

Sodda terminlar: uzuk, sirg‘a, munchoq, marjon.

Qo‘shma terminlar: tillaqosh, zebigardon, ko‘zmunchoq.

Terminologik birliklar: nikoh uzugi, oltin bilaguzuk, kumush sirg‘a, marvarid marjon.

Bu holat o‘zbek zargarlik terminologiyasining ichki strukturaviy imkoniyatlari kengligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy semantik taraqqiyot. Bugungi zargarlik sanoati va raqamli kommunikatsiya yangi terminlarning paydo bo‘lishiga hamda mavjud terminlarning yangi kontekstlarda qo‘llanishiga sabab bo‘lmoqda.

3D dizayn, lazer o‘ymakorligi, rodiy qoplama, zirkon, kubik sirkoniy, eksklyuziv kolleksiya, mualliflik zargarligi kabi birliklar zamonaviy zargarlik nutqining faol qatlamiga kirib bormoqda. Internet-do‘konlar, reklama matnlari va ijtimoiy tarmoqlar esa bunday terminlarning keng jamoatchilik tiliga tezroq tarqalishini ta’minlamoqda.

Olingan natijalar zargarlik terminlarining semantik tabiati ularning nominativ vazifasidan ancha keng ekanligini ko‘rsatadi. Terminlar dastlab muayyan buyum yoki materialni nomlash uchun xizmat qilgan bo‘lsa, vaqt o‘tishi bilan ular xalqning baholash tizimi va madaniy konseptlarini ifodalovchi birliklarga aylangan.

Ayniqsa, oltin, gavhar, javohir, marvarid kabi birliklarning ko‘chma ma’nolarda qo‘llanishi zargarlik leksikasida “qimmat”, “bebaho”, “go‘zal”, “aziz” kabi semantik komponentlarning faol ekanligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, zargarlik terminlarining semantik rivojlanishi metaforizatsiya va ramziylashuv jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq. Predmetning moddiy xususiyati — qimmatligi, yaltiroqligi, nafisligi yoki noyoblighi — keyinchalik insonning ma’naviy va axloqiy sifatlarini baholash uchun metaforik asos vazifasini bajargan.

Lingvomadaniy jihatdan esa zargarlik terminlari xalqning tarixiy xotirasini saqlovchi birliklar sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, *tumor* kabi terminlarda diniy-mifologik tasavvurlar, kelin taqinchoqlari bilan bog‘liq birliklarda esa oilaviy va marosimiy qadriyatlar mujassamlashgan.

Shu sababli zargarlik terminlarini faqat terminologik lug‘at doirasida emas, balki lingvomadaniy birliklar tizimi sifatida ham o‘rganish zarur.

Xulosa. Tadqiqot natijalari o‘zbek zargarlik terminlari semantik jihatdan murakkab, tizimli va lingvomadaniy mazmunga boy birliklar ekanligini ko‘rsatdi.

Birinchidan, zargarlik terminlari taqinchoqlar, qimmatbaho metallar, qimmatbaho toshlar, bezak elementlari va marosim buyumlari kabi asosiy tematik guruhlariga ajraladi.

Ikkinchidan, ayrim terminlar o‘zining dastlabki nominativ ma’nosidan tashqari ko‘chma va ramziy ma’nolarni ham hosil qilgan. Oltin, gavhar, javohir, marvarid kabi birliklarning metaforik qo‘llanishi buning yaqqol dalilidir.

Uchinchidan, tumor, tillaqosh, zebigardon, isirg‘a kabi terminlar xalqning marosimlari, diniy tasavvurlari, oilaviy qadriyatlari va estetik qarashlari bilan bevosita bog‘langan. Shu sababli ular etnolingvistik va lingvomadaniy tadqiqotlar uchun muhim material hisoblanadi.

To‘rtinchidan, zamonaviy texnologiyalar, zargarlik sanoati va raqamli kommunikatsiya yangi terminlarning paydo bo‘lishi hamda mavjud birliklarning yangi semantik kontekstlarda qo‘llanishiga olib kelmoqda.

Umuman olganda, o‘zbek zargarlik terminologiyasi xalqning moddiy va ma’naviy madaniyatini o‘zida mujassamlashtirgan dinamik lingvistik tizimdir. Uning semantik va lingvomadaniy xususiyatlarini tadqiq etish o‘zbek tilshunosligida terminologiya, tarixiy leksikologiya, etnolingvistika va lingvomadaniyatshunoslik yo‘nalishlarini rivojlantirish uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. / A. Madvaliyev tahriri ostida. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020.
2. Pardayeva I. Zargarlik terminlarining tematik tasnifi // Journal of Universal Science Research. – 2023. – Vol. 1, № 5. – B. 266–270.
3. Иброҳимов С. Фарғона шеваларининг касб-ҳунар лексикаси. – Тошкент: Фан, 1956. – 455 б.
4. Norbayeva, S. (2026, July). XORAZM SHEVALARI LEKSIKASIDA SUBSTRAT ASOSLI BIRLIKLAR: 10.52773/tsuull. conf. 2026.23. 05/EMTE8289. In *Conferences* (Vol. 1, No. 1).
5. Турсунов Т. Ўзбек тили амалий санъат лексикаси. – Тошкент: Фан, 1978. – 138 б.
6. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Тошкент: Университет, 2000. – 615 б.
7. Shukurjon, N. (2016). Names of substances belonging to professional lexis in Khorezmian dialects borrowed from Iranian languages. *European journal of Literature and Linguistics*, (2), 14-16.
8. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2019.
9. Madvaliyev A. O‘zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.
10. Safarov Sh. S. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 91 b.